

Szabadság, hatalom, idő 12x

Fiáth Titanilla: Börtönkönyv

Budapest, Háttér Kiadó, 2012, 249 p.

Fiáth Titanilla könyvének megjelenése fájdalmasan aktuális témát hordoz. A szerző a Budapesti Fegyház és Börtön pszichológusaként dolgozik, felhalmozódó tapasztalatai, kutatói munkájának gyarapodó eredményei alapján megírt tanulmányait különböző szaklapokban rendszeresen publikálta, most egy kötetbe rendezve olvashatjuk el a tucatnyi tanulmányt. A Börtönkönyv különös aktualitását az adja, hogy a közelmúlt néhány tragikus eseménye (Bándy Kata pszichológus és Szita Bence 11 éves kisfiú meggyilkolása) a közvélemény figyelmét a halálbüntetésre, és ezzel párhuzamosan a hazai büntetés végrehajtás gyakorlatára és intézményeire irányította. A felkavaró bűntények kapcsán a börtönök kettős kontextusban jelennek meg a közbeszédben: az egyik jellegzetes megközelítési módban kvázi „wellness hotelként” aposztrofálódnak, ahol az elítéltek remek körülmények között tévézgetnek, kapnak teljes ellátást, nincs gondjuk semmire, majd az ítélet felezése után kísértálnak és élnek tovább az életüket. A másik narratívában a börtön a „tényleges” és „igazságos” büntetések helye, ahol a közvélemény elvárásainak megfelelően a többi fogvatartott „benyújtja a számlát”, amit a gonosztevő súlyos testi-lelki szenvedések árán fog megfizetni. Fiáth Titanillától egy őszinte és részletes, a börtönélet minden aspektusára kiterjedő elemzést kapunk a börtönélet valóságáról, a személyközi viszonyokról, a börtönhierarchia felépüléséről, a mindennapi élet gyakorlatáról. A szerző kivételes helyzetben van, hiszen a „rendszer részeként”, pszichológusként rendelkezésére áll minden erőforrás, hogy ne csupán a felszínt karcogató, de mély és alapos elemzések révén mutassa be ezt a zárt világot, melyről a kívülállóknak csak sarkított, amerikai akciófilmekben szocializálódott, sztereotipikus elképzeléseik lehetnek. Az antropológia és a szociológiai kutatások módszertanát ötvöző tudományos munka nem siklik félre, nem megy el a szenzációhajhász sztorizgatás irányába, az émiikus megközelítésmód, illetve az elítéltek személyes narratívái révén „házon belülről” kerül az olvasó. Az író felvállalja etikai kételyeit a pozíciójával kapcsolatosan és az általa elkövetett hibákat is, mint például botladozásait a lovári nyelv használata kapcsán (Avri sim idegileg, A lovári nyelv szabályai című fejezet) ezáltal nem tetszeleg a beavatott vagy a „Nagy Fehérköpenyes” szerepében. A kötet egyes fejezeti különböző aspektusokból mutatják be azt, hogyan küzdenek meg az elítéltek a hatalommal, a szabadság hiányával és az idővel. A

karcerszervezetekben, ahol az egyéneket hosszú időre fizikailag szigetelik el a külvilágtól, rendkívül fontos tényező a felügyelet és a fegyelem, a különböző tevékenységek időbeli és térbeli szabályozása, mely Foucault szavaival élve lehetővé teszi a „testek hatékony elosztását” a szervezetben (Foucault, Felügyelet és büntetés, 1975). A Börtönkönyv fejezetei az ezekkel való szembeszállást járják körül; a státusz és hierarchia, a selfreprezentáció, az autonómia, a megküzdési stratégiák és a valami felett való rendelkezés kérdései köré szerveződnek.

Az első fejezet (Cinkesek a vétkesek közt) bevezeti az olvasót a totálisan zárt intézmények világába, ahol az elítélthierarchia szituatív és többértelmű, a kiosztható szerepek száma véges és az értékelések többdimenziósak. A szerző az énreprezentációkat és a másikról szóló minősítéseket a fogvatartottak személyes elbeszéléseinek szó szerinti közléseivel rajzolja meg, így a börtönökben használatos kifejezéseket is elsajátíthatjuk a történetek olvasása során (a szövegben vastagon szedett szófordulatok megértését segíti elő a kötet végén található szlengszótár). A rabok által betöltött szerepek különböző kritériumok alapján konstruálódnak, így a vagyonosság, a tekintély, az erőszakra való képesség, a kapcsolati tőke, a presztízsjavak birtoklása és a maszkulinitás a „jógyerek” ismérve, aki a börtönhierarchia csúcsán helyezkedik el. A „jógyerek” nem csupán a börtönben legálisan és illegálisan hozzáférhető materiális erőforrásokat birtokolja, de módjában áll a valami felett való rendelkezés is: rendelkezhet a tér és idő használatáról a zárkán, a gyengébb fizikumú elítélt testével, a szimbólumok jelentéséről és megváltoztatásáról (a felső vagy az alsó ágy a „menő”?), továbbá dönt a kommenzalitás kérdésében is: ki kivel ülhet le egy asztalhoz. A fejezet bemutatja, hogyan kerülnek az elítélthierarchia aljára az alacsony pozíciójú, gyenge fizikumú rabok, hogyan lesz belőlük „csicska”, „vamzer” vagy takarító „droid”.

A második fejezet (A csöves meg a fullos zárka) a teljes kontroll, a totális egyformaság és célszerűség követelményében megnyilvánuló hatalom elleni megküzdési stratégiákat mutatja be, mely a zárkák komfortosabbá tételében, illetve a „tyúklábmintás” és a „mákos” uniformis átalakításában fejeződik ki (Hugo Boss a tyúklábmintán). Az átalakítási törekvések célja az énreprezentáció, a hatalommal való szembehelyezkedés és a szabad rendelkezés a ruházat, a használati tárgyak felett. Simmel óta tudjuk, hogy a divat változásának két oka van: az emberek hasonlítani akarnak egymáshoz és különbözni akarnak egymástól (Simmel, Válogatott társadalomelméleti tanulmányok, 1973). A börtönben sincs ez másként. Az elítéltek a formaruhák átalakításával a civilségüket hangsúlyozzák („borsodi ing”),

információt nyújtanak gazdasági és kapcsolati tőkéről, a börtönhierarchiában betöltött pozícióról, érzésről és tudásról, a nemi szerepről.

A harmadik fejezet az idő strukturálását és a megküzdési stratégiákat állítja a középpontba, melyből megtudjuk, hogyan konstruálódik a börtönre érvényes naptár, mikortól telik gyorsan az idő, és etikus-e három évnél tovább várni a feleséget? A rabok számára az idő komplexitása megszűnik, ambivalenssé válik viszonyuk az időhöz, amely „bent” csupán vánszorog, de „kintről” visszatekintve a börtönmúltra a kiszabott büntetés úgy elszállt, mint egy pillanat. A szerző fel is teszi a kérdést, hogy van-e értelme növelni az ítéletek idejét és van-e elrettentő vagy visszatartó hatása egy-egy börtönbüntetésnek, ha a fogvatartottak időre vonatkozó percepciói torzítanak?

A következő, képekkel gazdagon illusztrált fejezetben (Kannibálok szemes takarmányon) a test szimbólumként való használatának lehetünk tanúi. Mivel a fogvatartottak meglehetősen eszköztelenek, a saját test válik az énreprezentáció elsődleges területévé. A kigyúrt felsőtest kommunikációs eszköz, mely fontos üzeneteket közvetít a többi elítélt felé, határkijelölő funkcióval bír és az autonómia illúzióját nyújtja az elítélteknek. Fiáth Titanilla nem kerüli ki a szexualitás és a nemi identitás témáját sem. Az elzárt testek nyitottsága című fejezetben bemutatja a férfi, a női és a transznemű elítéltek által követett gyakorlatokat, a férfiaság és a nőiesség konstrukcióját, a homoszexualitáshoz való viszonyt, illetve a börtönön belüli és azon kívüli prostitúció különbségeit. Az elemzések révén megtudjuk, hogy női elítéltek közül kik a „tisztességes nők”, hogyan válik a „fiús lány” teste férfitestté és kik a „cuccbuzik”. A szerző eloszlát egy tévhitet is a börtönökben elkövetett nemi erőszak gyakoriságát illetően.

Az etnicitás problémájával foglalkozó fejezetben („Magunkból indulunk ki mindig, így viszont mindenki rasszista egy kicsit, nem?”) a szerző bemutatja, hogy milyen szempontok alapján különülnek el a zárt intézményekben az etnikai csoportok, milyen csoportképző erők működnek, milyen szerepe van az osztozkodásnak, az ajándékozásnak, a romániesznek, a hagyományok tiszteletének. Kiderül, hogy kik laknak a „Kolompár sugárúton” és milyen szimbolikus bekebelezési stratégiák révén válik a magyar elítélt cigány testvérré.

A rettenthetetlen és a varázsbilincs című fejezet középpontjába a pletykálás, mint az időstrukturálás és az énreprezentáció fontos eszköze kerül, amely a kommunikáció egyik alapvető formája is egyben. Részletes elemzését kapjuk a különféle pletykátípusoknak, megtudhatjuk milyen funkcióval bír a „kapunyitogatás”, a „navigációs” vagy „portrépletka”.

Az utolsó fejezetekben egy török szappanopera, mint új megküzdési stratégia, továbbá a „bévés” konyhaművészet, mint a dominancia viszonyok és a nemi szerepek megjelenítése kerül bemutatásra.

Kifejezetten olvasmányos, könnyen értelmezhető nem csupán a társadalomtudományi előképzettséggel rendelkező, de a laikus olvasó számára is. Talán még a börtöntapasztalattal rendelkezők is kézbe veszik.